

ТРУДОВЕ НАВЧАННЯ В ШКОЛАХ УКРАЇНИ (1920-30 РР.)

Стаття присвячена історико-педагогічному аналізу трудового навчання в контексті розвитку загальноосвітньої школи України за період з 1920 по 1937 рр. Проаналізовано стан сучасної педагогічної науки з даної проблеми; розкрито історичні, соціально-педагогічні умови, що вплинули на становлення і розвиток системи трудової підготовки в школах України; з'ясовано значення здобутків трудового навчання 1920-1930 рр. для сучасних реформаційних процесів.

Ключові слова: *трудове навчання, трудова школа, навчально-виховна діяльність, система освіти, зміст, методи.*

Початок ХХІ століття – час переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, в якому якість людського потенціалу, рівень освіченості і культури всього населення набувають вирішального значення. Інтеграція і глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, розбудова української держави вимагають кардинального оновлення освітнього простору України. В цих умовах повинна змінюватися і система навчання дітей та молоді.

Під час переходу загальноосвітніх навчальних закладів на 12-річний термін навчання, на нові зміст та структуру освіти необхідно передбачити перспективи і можливості модернізації системи трудової підготовки молоді відповідно до наявного соціально-економічного стану та ринку праці. В Законі України „Про загальну середню освіту” (1999) наголошується, що загальноосвітня школа повинна забезпечити професійне самовизначення учнів, а тому формування готовності до трудового життя є одним з головних завдань загальноосвітніх навчальних закладів України.

Розв'язання цих проблем покладається на систему освіти і процес навчання зокрема. Адже на межі тисячоліть життя вкотре підтверджує висновки про велику роль праці в розвитку особистості. В нових економічних умовах трудова спрямованість навчання, залучення молоді до трудової діяльності стають не тільки чинниками економічного добробуту держави, самореалізації і творчого розвитку людини, а й передумовою її виживання. За таких умов значно зростає вагомість історико-педагогічних досліджень в галузі трудової спрямованості навчання. Вивчення подій минулих років не тільки дозволить розкрити закономірності розв'язання проблеми, що вже є достатньо важливим, а й зможе дати науково обґрунтовану прогностичну оцінку, сприяти формуванню виваженої освітньої політики.

Одним найбільш цікавих для поглибленого вивчення та аналізу історії національної школи з проблеми трудової спрямованості навчання є період 1920-1937 рр., коли трудовий принцип відігравав домінуючу роль в навчанні та вихованні школярів та був системоутворюючим елементом всього змісту освіти.

Необхідність звернення до досвіду 1920-1930 рр., зумовлена й тим, що в ці роки в центрі уваги освітян стояли питання про створення і принципи діяльності різних типів навчальних закладів, змісту і методів навчання з метою врахування інтересів і нахилів дітей та реальних потреб суспільства, радикальне переосмислення ролі і значення праці в житті школярів.

Перші спроби аналізу розвитку трудового навчання 20-30-х рр. ХХ ст. з'являються на початку 1950-х рр. Серед них праці Ф.Корольова, З.Равкіна, Т.Корнейчика, де висвітлюється загальний розвиток радянської школи і в цьому контексті приділяється увага і становленню системи трудового навчання в Україні. Головна ж увага істориків педагогіки зосереджується на питаннях розвитку політехнічної освіти. Їм присвячені дисертаційні дослідження М.Горбачової, Р.Лопатнікової, С.Литвинова. Праці С.Шабалова, Є.Рудневої розкривають різні аспекти політехнічного навчання школярів,

його роль в розвитку економіки, у вирішенні питань виховання, професійної освіти.

В 1960-х рр. історію трудового навчання досліджували українські вчені-педагоги: І.Бугаєвич, Д.Сметанин, Д.Сергієнко, які висвітлювали передумови і процес становлення системи трудової підготовки в школах України в 1920-1930 рр., її зміст, форми, методи, а також досвід роботи окремих загальноосвітніх шкіл, як міських так і сільських.

В працях М.Гриценка, М.Гриценка, Г.Ясницького разом з загальними питаннями розвитку шкільництва, розглядалися й проблеми трудового і політехнічного навчання в загальноосвітніх закладах України в 1920-1930 рр.: розкривалися особливості будівництва трудової школи, аналізувалися державні заходи щодо трудової спрямованості навчання.

Різноманітним аспектам трудового навчання і виховання школярів присвячені кандидатські дисертації В.Нечипорук, І.Пащенко, М.Ярошенка.

Перелічені праці були написані в радянські часи, коли досліджуваний період подавався переважно негативно, у дусі постанов про школу 1930-х рр. Багато подій, фактів, імен української історії освіти замовчувались, цінні історичні документи, законодавчі та нормативні акти були недоступними для дослідників. Однак ці розвідки мають велике джерелознавче та історіографічне значення.

Процеси демократизації кінця 1980-х рр. змінили ставлення науковців до діяльності трудової школи 1920-х рр., їхній аналіз став носити більш об'єктивний характер. В Україні перевидаються праці, що вийшли в попередні роки за кордоном (Г.Ващенко, Г.Васькович). Особливу цінність має праця Г.Васьковича „Шкільництво в Україні (1905-1920)” (німецьке видання 1969-1970 рр., українське – 1996 р.), де розкриваються нові підходи до трудового навчання в системі освіти УСРР [1].

У сучасному теоретичному й методичному осмисленні трудової спрямованості навчання в загальноосвітніх школах України значну роль відіграють наукові розробки В.Дідуха, В.Мадзігона, Г.Терещука,

Д.Тхоржевського, які розглядають і деякі аспекти історії трудової спрямованості навчання школярів.

Важливими є дисертаційні дослідження В.Кухарського, М.Левківського, Л.Лікарчука, С.Дем'янчука та інших, які дозволяють виявити певні закономірності трудової спрямованості навчання учнів на різних етапах розвитку шкільництва XIX-XX ст.

Значний інтерес становить дисертація А.Вихруща „Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (історико-педагогічний аналіз та перспективи)” (1994), яка є об'єктивним викладом цілісного розвитку системи трудового виховання в українській школі [2].

На сучасному етапі реформування і модернізації загальноосвітньої школи України значне місце належить визначенню спрямованості її навчально-виховного процесу. Сьогодні загальноновизнаними є особистісно зорієнтована, гуманістична та національна спрямованість загальнопедагогічного процесу школи. Але ж трудова складова була завжди притаманна українській школі, а сьогодні особливо, що підтверджується дослідженнями в різних галузях знань про велику роль праці в розвитку особистості. Відтак постає гостра суспільна потреба у трудовій спрямованості діяльності загальноосвітньої школи, оскільки без трудових засад неможливе здійснення пріоритетних завдань шкільної освіти.

Праця як навчальний предмет з'явилася в навчальному плані в останній чверті XIX ст. завдяки зростанню промислово-технічного потенціалу Російської імперії, а також завдяки розумінню значення ручної праці для розвитку особистості такими педагогами як В.Вахтеров, М.Касаткін, П.Лесгафт, К.Ушинський, К.Цируль та іншими, які розробили не лише теоретичні засади, а й навчальні плани та програми трудового навчання в початкових та середніх загальноосвітніх закладах.

Особливу увагу трудовому підходу в процесі навчання надавали українські педагоги в 1917-1920 рр., в період діяльності українських урядів та розбудови національної школи, яка мислилась лише як трудова, а трудовий

принцип розглядався як основоположний для всієї діяльності школи (Г.Лубенець, О.Музиченко, С.Русова, Я.Чепіга та ін.).

Великий вплив на таку спрямованість середньої шкільної освіти здійснив педагогічний реформаторський рух кінця XIX – початку XX століття. Його найвидатніші представники Дж.Дьюї, Г.Кершенштайнер, В.Лай та інші виступили за внесення трудових засад в основу всієї життєдіяльності дитини. Але кожен з них мав свою точку зору на цей процес. Дж.Дьюї бачив виховання дитини через навчання „діянню”, де всі знання здобувалися через практичну самодіяльність (залучення до професії) і особистий трудовий досвід дитини. Г.Кершенштайнер виступав за організацію праці, спрямовану на певну професію, був прихильником ідеї професіоналізму, яка значно вплинула на розбудову системи освіти в УСРР. В.Лай, представник педагогіки дії, ставив діяльність в основу педагогічного процесу школи. Він вважав, що необхідно розвивати активність дитини через різні види діяльності, і в першу чергу через ручну працю.

Представники реформаторської педагогіки здійснили особливо великий вплив на українських педагогів, на їхні концепції трудової школи та трудового навчання. Ці ідеї, підкріплені експериментальними практичними пошуками у приватних навчальних закладах, лягли в основу нового етапу розвитку трудової спрямованості навчання – радянського, який відкрив нову сторінку у розвитку трудової школи.

З 1920 р. трудовий принцип стає основною засадою загального навчання та професійної підготовки школярів. В цей час реформування системи освіти призвело до зміни парадигми „школи навчання” на парадигму „трудої школи” й до визначення загальноосвітньої школи як трудової з спрямованістю всього педагогічного процесу на працю.

Навчально-виховна діяльність школи, яка складалася з двох ступенів (I-й ступінь – 5 років для дітей з 8 до 13 років, II-й ступінь – 3 роки для дітей з 14 до 17 років) і в цілому копіювала російську систему, спиралась на трудовий підхід, який одночасно виступав і принципом, а трудове навчання входило

органічною і досить вагомою частиною у загальнопедагогічний процес школи. В державних документах про школу 1920 р. основна увага приділялась праці як діяльності, що відповідає інтересам дитини, розвиває її почуття, творчі здібності, формує важливі риси особистості. В них підкреслювалось, що трудова школа повинна мати справу з реальними предметами, з живою природою, повсякденним життям. Процес трудового виховання розглядався як засіб всебічного розвитку дитини – розумового, морального, фізичного й естетичного.

До шкільних програм входило і трудове навчання як окремий предмет – це була ручна праця, що проводилась у класі або в навчальних шкільних майстернях. Визначення кількості годин на трудове навчання покладалося на школу: плани, програми були орієнтовними, гнучкими, рухливими. Загалом число годин коливалось від 5 до 8 годин на тиждень. Вони склалися за операційно-предметною системою і включали різні види ручної праці (елементарна обробка металу і деревини, виготовлення одягу та предметів побуту).

З 1921 р. система навчально-виховної роботи української школи докорінно змінюється: за основу школи I-го ступеня було покладено дитячий будинок, школа II-го ступеня ставала професійною. Така стратегія викликала різку критику з боку державних діячів, керівників освіти РСФРР. Вчені-педагоги обох республік працювали над проблемами реформування системи освіти, розвитку школи, але єдності між поглядами на трудову школу не було, виникали різні точки зору щодо місця й ролі трудового навчання в діяльності шкіл в Україні та Росії. Розбіжності між поглядами на трудову спрямованість навчання школярів переросли в тривалі дискусії. Представники Наркомпросу РСФРР вважали основою загальноосвітньої школи широку політехнічну освіту, а Наркомос УСРР відкладав її запровадження на подальшу перспективу, віддаючи перевагу професіоналізації. Дискусії продовжувались до кінця 1920-х рр. і

закінчилися в 1930 р. повною уніфікацією систем освіти України і Росії на основі російської схеми.

В 1920-1937 рр. відбувалося теоретико-методологічне і науково-методичне обґрунтування діяльності всієї системи загальної освіти. Це був час, насичений перспективними пошуками, знахідками та досягненнями, які ввібрали широкий спектр новаторських ідей вітчизняної та зарубіжної педагогіки. Саме цей період розглядається в історії радянської школи як час експериментування.

У своїх творчих пошуках українські лідери звертались до відповідних ідей дореволюційної школи, реформаторської педагогіки. Виявлено, що під впливом ідей Г.Кершенштайнера виникли трудові школи з опорою на працю, спрямовану на формування вмій та навиків певної професії. Ідеї прагматичної педагогіки Дж.Дьюї, їх творче застосування призвели до створення нових освітніх технологій: комплексної системи навчання, дальтон-плану, бригадно-лабораторної форми навчання, методу проєктів, перенесення навчання учнівської молоді в заклади соціального виховання. Творчо розвиваючи здобутки вітчизняної та зарубіжної педагогіки, методисти розробляли зміст трудового навчання як засіб всебічного розвитку дитини.

У досліджуваній період форми і методи навчально-виховної роботи загальноосвітньої школи змінювались в залежності від зміни вимог суспільства, завдань навчальних закладів та освітньої парадигми. У перші п'ять років розвитку радянського шкільництва була сформульована нова філософія освіти, основними принципами якої були: трудова і професійна спрямованість навчання і виховання, педоцентризм, демократизація, зв'язок з життям. Цим завданням відповідав зміст загальної середньої освіти, активні форми та методи навчання, професіоналізація другого концентру середніх загальноосвітніх закладів і особливо широке впровадження трудового навчання в навчально-виховний процес.

Наприкінці 1920-х рр. індустріалізація країни, потреба в кадрах викликали посилену увагу до трудової підготовки учнів та поставили нові вимоги до неї: вона стає головною метою всього навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи. Школа відмовляється від ідеї всебічного розвитку особистості через трудовий принцип й основним завданням ставить підготовку робітничих та колгоспних кадрів для індустріального і сільськогосподарського виробництва. Згідно з цим завданням створювались школи фабрично-заводського учнівства, програми яких були побудовані на основі поєднання навчання з виробничою працею. Школи колгоспної молоді, розповсюджені на селі, спрямовували навчально-виховний процес на сільськогосподарське виробництво. Вони поступово витісняли загальноосвітні середні навчальні заклади. Цей курс поєднувався з ідеєю політехнічного навчання, яка корелювала і теоретичні засади трудової спрямованості навчання, змінивши трудовий принцип на принцип політехнізму. Політехнізація школи передбачала безпосередню участь дітей у виробничій продуктивній праці (в процесі соціалістичної реконструкції), теоретичне й практичне ознайомлення з основами виробничих процесів, поєднання виробничої праці з фізичним вихованням й інтелектуальним розвитком. Програми політехнічного навчання семирічної трудової школи передбачали вивчення головних галузей виробництва та залучення школярів до десятка різноманітних видів праці: механічного оброблення дерева та метала, електротехнічні, агротехнічні роботи, пропонувалось опановувати ливарство, ковальство та ін. Метою навчання стали вбачати у соціальній багатоваріантності трудової і професійної підготовки. Вона втілювалася через застосування методу проектів.

Постанови ЦК ВКП(б) 1931-1935 рр. знову змінили сутність загальноосвітньої школи. Вони спрямували її на підготовку молоді до навчання у вищих навчальних закладах. Трудова школа змінюється на „школу навчання”, школу знань. Ці постанови поклали край періоду демократизації та експериментування в школі, апробації нових методик і

технологій, широкого залучення зарубіжного педагогічного досвіду, трудової спрямованості навчально-виховного процесу. Відкривалась нова сторінка діяльності загальноосвітньої школи в Україні, за якої інтелектуальна складова, знанєвий компонент з ідеологічною, партійно-класовою спрямованістю ставав новою філософією загальної середньої освіти. Означені постанови закріпили цю філософію та відмежували „трудова школа” від „школи навчання”.

На практиці проходить ще певний час, коли ця нова філософія освіти остаточно отримає своє підкріплення в шкільних навчальних планах та програмах.

Аналіз діяльності загальноосвітньої школи в 1930-1937 рр. свідчить про певну розгубленість педагогів, невизначеність їх підходів до вирішення проблем трудової спрямованості навчання: поряд із чіткою вказівкою негайно підвищити загальноосвітній рівень учнів постійно ставиться вимога вдосконалити трудову політехнічну підготовку у школі. Керівники держави відмовляються від шкіл робітничої і колгоспної молоді як провідних організаційних форм навчання на користь загальноосвітньої школи. Здійснювалися заходи, спрямовані на поліпшення матеріальної бази, залучення учнів до технічної творчості, стабілізацію навчальних планів і програм.

Рішення українського наркомосу щодо трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл знаходило ширше відображення у програмних матеріалах, змісті освіти, ніж у російських, до 1935 р. включно, коли програми з трудового політехнічного навчання стали єдиними як для шкіл РСФРР, так і для УСРР. В цьому ж році в навчальному плані майже вдвічі скорочується кількість годин на трудове навчання у порівнянні з попереднім роком. В 1937 р. праця як самостійний предмет зовсім вилучається з програм загальноосвітньої школи. Слід підкреслити, що таке рішення було наслідком поступового перетворення „трудова школа” в „школу навчання”, яка певним

чином перекреслила нагромаджений досвід трудової і політехнічної спрямованості навчального процесу в загальноосвітніх школах України.

Далеко не всі педагоги підтримували ці ідеї і серед них був А.Макаренко. Всупереч згортанню трудової школи, політехнізації і виробничої спрямованості праці школярів він розгорнув свою інноваційну діяльність, створивши „острівці” нових соціально-економічних відносин – унікальні виробничі і соціальні структури які, незважаючи на декларовану лояльність, по суті суперечили казарменому соціалізму, що складався при тоталітарному режимі. Так, коли радянська загальноосвітня школа у відповідь на постанови ЦК ВКП(б) про школу 1931-1932 рр. отримала риси „радянської гімназії”, А.Макаренко продовжував розвивати свої ідеї аж до 1935 р., зберігав діяльність колонії імені Дзержинського як навчально-виробничого комбінату, школу-комуну для дітей 12-17 років.

Досвід 1920-х рр. мав особливий вплив на реформування школи 1950-х рр., коли „Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти” (1958) розпочав новий етап у діяльності загальноосвітньої школи. В основу всієї шкільної справи було покладено ідею підготовки всебічно розвинених будівників соціалізму і робились наміри замінити „школу навчання” на „трудова школу”: всі середні загальноосвітні заклади ставали трудовими і політехнічними з виробничим навчанням. Цей реформаційний процес хоча й був короткостроковим, залишив значний відбиток в історії педагогічної науки і шкільної практики.

Значне поширення трудова спрямованість навчання отримала в 1960-х рр. у доробку В.Сухомлинського, який розглядав працю як системоформуючий чинник організації всього навчально-виховного процесу.

Важливим напрямом реформаційних процесів середньої школи в 1980-х рр. стало поліпшення трудового навчання, виховання і професійної орієнтації школярів. Оголошувався перехід до обов'язкової професійної освіти молоді, а трудове навчання розглядалося як провідний фактор

формування особистості та засіб забезпечення народного господарства трудовими ресурсами, що можна розглядати як тенденцію до розгортання трудової спрямованості навчання та професіоналізації, що була характерна для розвитку школи цього періоду.

Новаторські ідеї української педагогіки 1920-1937 рр., знаходять часткове творче втілення і на сучасному етапі розвитку педагогічної теорії та шкільної практики в нових експериментальних програмах з трудового навчання через застосування активних методів навчання, спрямування трудової підготовки на професійне самовизначення школярів тощо.

Досвід і уроки педагогіки трудової школи 1920-1937 рр. і організації в ній трудового навчання несуть в собі численні аргументи на користь трудової спрямованості – необхідного і важливого засобу розвитку особистості.

Література

1. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905-1920). – К. 1996. - 360 с.
2. Вихрущ А.В. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (історико-педагогічний аналіз та перспективи): Дис... д-ра пед. наук. – К., 1994. - 473 с.

Mazurenko S.G.

LABOR EDUCATION IN SCHOOL OF UKRAINE (1920-30 YY.)

Article is dedicated to historically-pedagogical analyses of labor education in the context of development of generally educational school in Ukraine during the period of 1920 to 1937 years. The state of modern science in this subject has been analyzed, historical and sociologically- pedagogical conditions that influenced the rise and development of modern labor education in the school system of Ukraine, we found out the achievements of labor education in 1920-1930 years for modern reforming process.

Key words: *labor education, labor school, educationally-breeding activities, the system o education, content, methods.*